

REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL ȚĂRII ZARANDULUI ÎN LUMINA ULTIMELOR DESCOPERIRI

Florian DUDAȘ

Țara Zarandului s-a impus, din punct de vedere arheologic, în ultimii ani unei nebanuite atenții. Aria cercetată cuprinde ținutul muntos și deluros vestic al Munților Codrului și valea râului Cigher, afluent al Crișului Alb.

Prin numeroasele descoperiri, începînd de la culmile munților Codrului și Zarandului și pînă în valea Crișului Alb, istorica „țară” a Zarandului s-a transformat într-un adevărat șantier arheologic îmbogățindu-și harta istorică cu noi mărturii de locuire care permit afirmarea continuității în aceste ținuturi.

Prezenta cronică arheologică privind Zarandul este prima încercare de redare cuprinzătoare a repertoriului descoperirilor arheologice de-a lungul anilor, atât cele editate, cât și cele inedite pe care le-am făcut în ultimii ani.

Vom prezenta în continuare, cronologic, repertoriul acestor descoperiri arheologice din Zarand.

I. Descoperiri paleolitice

Ne aflăm încă în timpurile incipient cratere, cînd la Minișul de Sus (jud. Arad) nașterea diatomului sacrifică multe viețuitoare marine, surprinse în zona genezei. În peștera de la Moneasa au fost descoperite resturi ale lupului de peșteră, hienei de peșteră, rinocerului pârș și ursului de peșteră (colecția paleontologică a Muz. jud. Arad).

O altă descoperire aparținînd acestei perioade a fost făcută la Șiria, unde putem semnala prezența armelor de mamut. Tot în acest sens putem înscrie descoperirea de la Ineu — (podul de cale ferată peste Crișul Alb), — a urmelor lui *Elephas primigenius* și *Equus caballus rossius*, pe care le-am surprins și în acest an (colecția Muz. jud. Bihor). Semnificativ din punct de vedere arheologic este descoperirea la Ineu (în centrul orașului, lângă vechiul liceu, cu prilejul unor lucrări edilitare, la patru metri adîncime), a unei vetre de foc de suprafață, simplă, pe care au fost găsite lame și răzuitoare de silex, rețușate marginal în manieră aurignaciană, și doi colți care par a fi de lup sau mistreț (colecția arh. Ion Diaconescu — Ineu).

Cea mai importantă descoperire paleolitică din Zarand, rămîne așezarea de la Izășel, pe care cercetătorul Lucian Roșu o consideră aparținînd paleoliticului inferior de sfîrșit, întîrziat, celui mijlociu și înțelesebi aurignacianului (v. Lucian Roșu, *Cercetări asupra paleoliticului de la Izășel*, în „Rev. Muz.”, nr. 3, 1969, p. 257—260).

II. Descoperiri neolitice

Pe baza unor semnalări mai vechi ale arheologului M. Roșka, — a descoperirilor întimplătoare sesizate Muzeului din Arad și mai ales a descoperirilor pe care le-am făcut în ultimii ani, majoritatea inedite, repertoriul neolitic al Zarandului pare surprinzător:

1. Cermei. La cîțiva kilometri de orașul Ineu, spre nord, în hotarul comunei Cermei, pe locul numit „Drumul sămădăului”, au fost descoperite la suprafață așchii de silex, însoțite de fragmente ceramice, care aparțin culturii autohtone Tisa II (colecția Muz. jud. Arad).

2. Bochia — comuna Beliu. La șase km spre nord de comuna Beliu (jud. Arad), la marginea sudică a Zarandului, în vara anului 1967 am descoperit în hotarul acestui sat, pe dealul împădurit „Floroiu”, o așezare neolitică. Prin piesele de inventar, rezultate în urma sonajului arheologic din vara anului 1967, putem să datăm această așezare în neolitic, ea aparținînd culturii Tisa II. De semnalat aici sînt proeminențele-butoni și unelte din piatră frecvente (aflate în colecția Muzeului de istorie veche a Institutului pedagogic, Oradea).

3. Comănești — comuna Hășmaș. Cu prilejul unei periegeze arheologice efectuată în hotarul acestui sat, am descoperit la aproximativ 500 m de sat, pe o terasă a Văii Agrișului numită „Vechiul cimitir”, o așezare tipică tisoică (colecția Fl. Dudaș, Ineu).

4. Comuna Beliu. De pe locul „La grajd” din nordul localității, situat lângă pîrîul Megieș, provine un topor de piatră masiv, negăurit, bine șlefuit, care pare a fi lucrat în maniera topoarelor neolitice tisoice (colecția arh. a Muz. școlar, Beliu).

5. Comuna Cărand. În hotarul împădurit al acestei localități, situată pe granița dintre Beliu și Sebiș, pe botul de deal „La Cărmazel”, am identificat un bogat material arheologic alcătuit din fragmente

ceramice, îndeosebi butoni, silexuri, percutoare și chirpici, aparținând aceleiași culturi Tisa II (colecția Fl. Dudaș).

6. Comuna Șiria. Din hotarul acestei localități, semnalăm o descoperire neolitică izolată, mai precis a unui mormint care, prin ritul de înmormintare și inventarul arheologic, aparține culturii Tisa II (colecția Muz. jud. Arad).

7. Comuna Dezna. În hotarul acestei localități, situată în regiunea piemontană a Munților Codru-Moma, pe „Coasta robilor”, au fost descoperite urme materiale aparținând culturii Tisa II (colecția Muz. jud. Arad).

8. Minerău — comuna Bocsig. Cu prilejul periegezei arheologice efectuate în hotarul satului Minerău, în luna martie 1969, am descoperit pe partea stângă a șoselei Ineu — Brad, la 1 km distanță de sat, la locul numit de localnici „Pământul ungurului”, o așezare Tisa II, peste care s-a suprapus mai târziu și linia unui val de pământ roman (colecția arh. a Muz. de istorie veche a Instit. ped., Oradea).

9. Cuied — comuna Buteni. Din grădina unui locuitor, situată lângă căminul cultural, am adunat o multime de fragmente ceramice și mai multe topoare din piatră cu sau fără gaură, plate, trapezoidale etc., lucrate în aceeași manieră tisoică, însă deosebit de avansată (colecția Vasile Frentiu — Ineu).

10. Buceava — Șoimuș, comuna Brazii. Și în hotarul acestei localități (la „Cotul Zeldișului”) este menționată descoperirea unor piese izolate, aparținând neoliticului mijlociu (colecția Muz. jud. Arad).

II. Pincota. În toamna anului 1968 descopeream în partea stângă a căii ferate dintre orașul Pincota și comuna Tirnova, pe o movilă înconjurată de o zonă mlăștinoasă, — numită de localnici „La Totani”, o așezare neolitică Tisa III — IV (cca 2200 — 1900 î.e.n.). Spre deosebire de celelalte așezări tisoide sus-amintite, această așezare, pe lângă existența unui inventar care indică o evoluție pronunțată (de ex. transformarea proeminențelor — butoni în toate incipiente și cei doi dinți de silex care au aparținut unei seceri cu miner din os), prezintă semnele vizibile ale unei așezări întărite (Muz. de istorie veche a Instit. ped., Oradea).

Toate aceste așezări, cu excepția celor de la Șiria, Dezna și Cermi sunt inedite.

III. Neoliticul târziu și perioada de trecere spre epoca bronzului

1. Moneasa — „Hoanca coului”. În acest punct din hotarul muntos al localității s-au descoperit urme sigure ale culturii Coțofeni. Din această așezare provin fragmente ceramice deosebite, aparținând unor vase cu buza oblică și tarta supralătată, ornamentată specific (colecția Muz. jud. Arad).

2. Șilindia — Satul Mic. Pe locul descoperirii impresionantului tezaur monetar dacic, în toamna anului 1968, cu prilejul unei periegeze efectuate împreună cu cercetătorul orădean Sever Dumitrașcu, am descoperit o așezare de tip Coțofeni (cca 1900 — 1700 î.e.n.), ale cărei fragmente ceramice prezintă o ornamentație tipică (colecția fostului Muzeu de la Ineu — existente în colecția I. Diaconescu).

3. Clit — „Gurețul negrilor”. Pe virful unui pînten de deal, din zona muntoasă a Codrului — Moma, numit de localnici „Gurețul negrilor”, cu prilejul cercetării cetății dacice, în cadrul unor săpături, au rezultat o serie de fragmente ceramice aparținând culturii Coțofeni, prezentind chiar afinități de manieră Vuședol (în curs de publicare la Oradea).

4. Șiria, Dezna, Cermi. În hotarele acestor localități sînt semnalate trei descoperiri constînd din mai multe topoare de cupru, care foarte probabil par să provină din morminte (Cf. Márki Sándor, *Aradvarmegye évi Arai*, partea I, vol. I, Arad, 1891, p. 60).

IV. Epoca bronzului

1. Ineu — Centrul orașului. Pe vatra veche a orașului, cu ani în urmă, s-au descoperit mai multe obiecte din bronz, îndeosebi virfuri de săgeți (colecția arh. a Muz. jud. Arad).

2. Cil — comuna Almaș. Din această extremitate estică a Zarandului, în hotarul localității, la „Podul peste Bugești”, au rămas menționate ca fiind descoperite mai multe obiecte din bronz (colecția Muz. jud. Arad).

3. Măderat — orașul Pincota. Nu departe de așezarea Tisa II de la Pincota, însă în hotarul satului Măderat, pe locul numit „La hodaie”, a fost descoperit, pe lângă alte obiecte de inventar, și un depozit de bronzuri (Cf. Márki S., op. cit., p. 65).

4. Pincota. La marginea sudică a orașului, la poalele Dealului Pincota pe locul numit „Movila cetății”, am descoperit urme ceramice aparținând epocii de bronz (colecția Fl. Dudaș).

1. Tăgădău — comuna Beliu. Pe malul drept al Văii Beliului, afluent al Teuzului, în urmă cu trei ani, cu prilejul desțelenirii terenului pe locul „La ogradă”, au fost scoase la suprafață fragmente ceramice și chirpici care prezintă particularitățile cultural-arheologice ale primei epoci a fierului. Așezarea necesită o cercetare atentă pentru elucidarea caracterului ei (colecția Muz. de istorie veche a Instit. ped., Oradea).

2. Minișul de Sus — comuna Tauț. În zona piemontană nord-vestică a Munților Zarandului, în hotarul acestui sat, pe locul „La Cimpul lat”, s-au aflat urme ceramice ale culturii Hallstatt. Cunoașterea așezării este insuficientă (colecția Muz. jud. Arad).

3. Mocrea — Orașul Ineu. În partea de vest a satului, în malul unui canal de drenare din sistemul Crișului Alb, situat de partea dreaptă a șoselei Ineu—Arad, am descoperit în primăvara anului 1969, o întinsă așezare hallstattiană. Cu prilejul unui mic sondaj am descoperit două bordele conținând un variat inventar ceramic, alături de care în aria așezării abundă cochiliile unei scoici de apă dulce (colecția Muz. Instit. ped., Oradea).

4. Comuna Chisindia. În luna septembrie 1969, am descoperit în hotarul acestei comune, în malul stâng al pârului Păiușenilor, la circa 300 m în aval de un dig care barează valea, la o adâncime de 2,5 m în mal, un strat de cultură aparținând epocii Hallstatt. Alături de ceramica tipică frumos ornamentată (un fragment prezintă drept ornament un brad stilizat), a ieșit la suprafață și un maxilar uman (colecțiile Marius M. Moga — Timișoara și Fl. Dudaș).

VI. Epoca Latène în Zarand

1. Comănești — comuna Hășmaș. În toamna anului 1967, am descoperit în partea vestică a localității, în locul de hotar numit „Dealul mămăligii”, o așezare dacică datînd se pare din sec. IV—II î.e.n. Ceramica lucrată cu mîna prezintă brîul alveolar specific și un slip gros de culoare cărămizie-castanie (donate Muz. de istorie veche a Instit. ped., Oradea).

2. Agrișul Mare, Dieci, Drăuți, Gura Văii. Din hotarele acestor localități provin tezaure grecești folosite de daci în perioada dintre sec. IV—II î.e.n., îngropate probabil în aria unor așezări dacice cum este cazul tezaurului de la Dieci, (v. E. Dörner, „Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan”, Arad, 1968; iar monedele de la Dieci sînt prezente în colecția fostului muzeu — la I. Diaconescu-Ineu).

3. Șilindia — Satul Mic. În apropierea locului de descoperire a tezaurului dacic a fost scoasă la lumină și o așezare dacică. Cu prilejul săpăturilor am salvat alte două monede dacice îndepărtate din tezaur (aflate în colecția I. Diaconescu, iar ceramica la Muz. jud. Bihor).

4. Răpsig — comuna Boesig. Lîngă un meandru al Crișului Alb, pe locul „La Troian”, au fost culese mai multe fragmente ceramice lucrate dintr-o pastă cenușie, datînd din sec. III—II î.e.n. (colecția Muz. de istorie veche a Instit. ped., Oradea).

5. Moroda — comuna Seleuș. Din locul numit „La Săliște” provine o numeroasă ceramică dacică precum și alte obiecte de inventar, descoperite cu prilejul săpăturilor efectuate în anii 1968 și 1969. Din această așezare provin două tezaure monetare, dintre care unul este dacic, iar celălalt roman republican (materialul rezultat este expus în Muz. de ist. veche a Institutului pedagogic, Oradea).

6. Alte tezaure dacice din sec. III—II î.e.n., descoperite în Zarand, provin de la Agrișul Mare (sec. III î.e.n.), Almaș (sec. II î.e.n.), Feniș (sec. III î.e.n.), Buteni (sec. II î.e.n.) și Toc (în colecția Muz. jud. Arad.).

7. Gura Văii, Hălmașiu și Moroda. În aceste așezări dacice, cunoscute de însuși V. Părvan, au fost descoperite importante obiecte de argint dacice, databile în sec. I î.e.n. (v. V. Părvan, „Getica, o protoistorie a Daciei”, București, 1928, p. 536 și 613).

8. Cetatea dacică de la Clit — comuna Hășmaș. În luna martie a anului 1968, am descoperit, pe pîntenul de deal numit de localnici „Gurețul negrilor”, prima cetate dacică cunoscută pînă în prezent în Zarand. Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate împreună cu cercetătorul S. Dumitrașcu, cetatea a fost săpată integral, cu care prilej, alături de materialul ceramic, au rezultat și două monede republicane, purtînd legenda: „C. Piso, Frugi, Roma”. Tot din această așezare provine și o rîșniță dacică, inedită, (materialul este la Muz. Instit. ped., Oradea).

9. Seleuş — comună. În aprilie 1969, pe locul numit „La zugău”, am surprins o aşezare dacică, a cărei ceramică lucrată la roată, de culoare cenuşie, prezintă un slip negru lucios. În această aşezare, în urmă cu 17 ani, s-a aflat un tezaur roman republican, inedit încă, conţinând câteva zeci de monede, din care au fost salvate 11, ele fiind în curs de publicare la Oradea.

10. Şiria — comună. De pe terenul grădinilor de lângă gara C.F.R. au fost adunate mai multe fragmente ceramice dacice (colecţia Muz. jud. Arad).

11. Aşezarea dacică de la Berindia — comuna Buteni. Pe dealul numit „Sindioara” a fost descoperită o aşezare dacică întărită din care, în urma unui sonaj sumar, au rezultat numeroase fragmente ceramice (colecţia Muz. jud. Oradea).

13. Alte trezore romane republicane, semnalate ca fiind descoperite în Zarand, provin de la Birsa, Căpruţa şi Luntreni, la care se adaugă descoperirile de monede romane izolate de la : Buhani, Oci, Chisindia şi Tăuţi (v. E. Dörner, *op. cit.*, p. 16—17).

VII. Descoperiri din epoca romană în Zarand

1. Troianul — graniţă de vest a Daciei Romane? În urma periegezelor prin care am urmărit traseul acestui limes, în vara anului 1967, în cadrul unor săpături, acest val a fost secţionat în trei locuri. Rolul acestui limes — al patrulea şi cel mai vestic dintre valurile romane de pământ din vestul României — avînd şanţul spre vest iar rambleul spre est, era de a bara intrarea în zona auriferă a Daciei Romane prin poarta Zarandului (studiul referitor la acest limes este în curs de apariţie).

2. Selişte — comuna Cărand. Pe traseul acestui limes pe care îl numim tradiţional Troianul, în partea de hotar a acestui sat, situată lângă riul Teuz, din şanţul limesului am adunat fragmente ceramice romane, singurele descoperite pînă în prezent pe traseul acestuia (aflate în Muz. Instit. ped., Oradea).

3. Pincota. De pe locul numit „Sub Dealul Pincotei”, am adunat ceramică de epocă romană. Demn de semnalat este o terra sigillata (aflată în aceeaşi colecţie).

4. Moroda — comuna Seleuş. De pe locul „La Sălişte”, materialul cules arată o deosebită înflorire a aşezării în epoca romană. Şi în această aşezare abundă ceramica de import, lucrată dintr-o pastă fină de culoare roşie (colecţia Fl. Dudaş).

5. Birsa — lângă Sebiş. Pe locul „Bodeşti”, la sfîrşitul secolului trecut a fost descoperit un mare tezaur monetar republican (v. Florian Dudaş, *Descoperiri de monede şi trezore monetare romane în vestul şi nord-vestul României*, în „Gaudeamus — Alma Mater Crisiensis”, Oradea, an II, nr. 1—2, p. 35—45).

6. Comuna Seleuş. La locul numit „La dig”, semnalăm descoperirea izolată a unei monede romane imperiale, cu prilejul deşelării terenului (Fl. Dudaş, *op. cit.*, p. 42).

7. Comuna Beliu. Şi în hotarul acestei localităţi în secolul trecut au fost descoperite mai multe monede romane (Cf. Dr. Borovsky, *Bihar varmegye és Nagyvarad*, 1901).

VIII. Descoperiri din secolele IV—X e.n.

1. Comuna Şiria. Pe vatra acestei localităţi, în apropierea primei cetăţi, au fost descoperite urme de locuire din această perioadă, constînd din fragmente ceramice care prezintă desene de linii în valuri (colecţia Muz. jud. Arad).

2. Iermata — comuna Seleuş. Din această localitate, de pe locul numit „Drumul lui Tunu”, am colecţionat urme materiale aparţinînd culturii Dridu (colecţia Fl. Dudaş).

3. Pincota — oraş. De pe locul „Sub Dealul Pincotei”, situat lângă cantonul de cale ferată, au fost adunate fragmente ceramice şi obiecte din fier, specifice culturii Dridu (prezente în colecţia Muz. jud. Arad).

4. Ineu — oraş. Cu prilejul unor lucrări edilitare lângă podul din oraş peste Criş, au fost aflate urme arheologice constînd îndeosebi din ceramică şi obiecte din fier (colecţia I. Diaconescu-Ineu).

5. Moroda — comuna Seleuş. Pe malul riului Cigher, lângă aşezarea dacică de epocă romană, semnalăm descoperirea unei aşezări Dridu, din al cărei inventar amintim un vas de culoare neagră, lucrat grosolan, pîrînd a fi o încercare de imitaţie tipologică de ceaşcă dacică (colecţia Muz. de istorie veche al Instit. ped., Oradea, şi colecţia Dudaş).

6. Comuna Beliu. În malul stîng al Văii Beliului, la circa 500 m de cetatea Beliului, semnalăm descoperirea unui bordei în stratul de cultură al aşezării. În urma săpării acestui bordei a rezultat ceramică Dridu şi obiecte din fier, iar în stratul de cultură, la o mică depărtare, un vas-borcan (colecţia Dudaş, a Muz. şcolar Beliu şi a Muz. de istorie veche al Instit. ped., Oradea).

Sfîrşind cu expunerea acestor descoperiri şi cercetări, menţionăm că, în cadrul repertoriului prezent, contribuţia inedită pe care o aducem constă în cele 30 de noi descoperiri făcute în ultimii ani în solul acestei străvechi zone istorice zarandane.